

„TÎRNAVA PRINSĂ-N GALBINE MALURI...”

G. I. TOHĂNEANU

(Universitatea de Vest din Timișoara)

Una din cele mai rodnice inițiative — din cîte a avut G. Ivănescu în răstimpul cît a condus Catedra de Limba română de la Universitatea din Timișoara — a fost aceea de a invita, aci, pe profesorul George Giuglea, eminent reprezentat al școlii clujene de lingvistică. Binevenita idee a fost puternic susținută de Ionel Stan, care se transferase din Cluj la Timișoara, după ce fusese, alături de M. Homorodean, N. Orghidan, Bela Kelemen, G. Țepelea, unul dintre colaboratorii foarte apropiați ai acestui „mucenic“ al lingvisticii românești. Spun asta pentru că, la venirea sa în Timișoara, pe lîngă alte necazuri ale sufletului, George Giuglea era aproape orb. În asemenea condiții de lucru, el găsește totuși energia necesară să transmită uriașa sa experiență științifică, pe care o acumulasese în decenii de activitate neobișnuit de fecundă, unor viitori profesori de mare perspectivă ai facultății noastre, pe atunci tineri asistenți, mă refer la Vasile Frățilă și Vasile Țâra. Mai mult chiar: la vîrsta sa (împlinise 80 de ani) și în condițiile unei sănătăți dijmuite (era, cum am mai spus, aproape nevăzător), pune la cale și întreprinde chiar cu tinerii săi ucenici, temerare expediții în munții Banatului, în vederea unor anchete dialectale din regiunea Caransebeșului și Orșovei. Se adună astfel aproape 10000 de cuvinte, numiri de locuri și persoane, majoritatea reprezentînd fapte de limbă tradiționale și elemente vechi. G. Giuglea

a fost secondat cu competență și devotament, în această inimaginabilă strădanie, de fostul său colaborator din Cluj, evident mult mai tânăr, Ionel Stan, care, între timp, devenise unul dintre dascălii de bază, pentru disciplinele istorice, ai facultății noastre.

Aș nota în treacăt că, pentru colegii mei Vasile Frățilă și Vasile Țăra, deveniți, mai târziu, colaboratori prețuiți și iubiți ai profesorului G. Giuglea, vizitele acestuia în Timișoara erau tot atâtea prilejuri de sărbătoare: ale minții și ale sufletului. Intuiam acest lucru din chipurile transfigurate ale celor doi, de câte ori îl însoțeau pe coridoarele universității pe profesorul clujean. Dincolo de respectul cuvenit unui asemenea om de știință și „isprăvilor“ lui aproape incredibile, „slăbiciunea“ mea față de profesorul Giuglea se explică și printr-un fapt mai subiectiv. La Liceul Andrei Șaguna din Brașov el fusese coleg de clasă cu tatăl meu. Amîndoi văzuseră lumina zilei la Săcelele Brașovului, iar dorul de Țara Bîrsei i-a mistuit depotrivă de-a lungul întregii lor vieți: „Cine n-are dor destul/ Mute-și casa lîngă drum./ Drumul sună,/ Dor s-adună,/ Vîntul bate,/ Dor departe“. Cu strîngere de inimă îmi aduc aminte că de câte ori îl întâlneam pe coridoarele universității, mă întreba de tăicuțul meu: „Ce mai face fratele Ion?“, însoțind întrebarea de rostirea unei dorinți, pentru mine răscolitoare: „Poate mergem odată la Măneci, să-l vedem!“. Este vorba de localitatea Măneci-Ungureni, la 17 kilometri de Vălenii lui Iorga, unde se retrăsese tata. Cei doi, George Giuglea și Ion Tohăneanu, și-au scris, decenii de-a rîndul. Din păcate, corespondența lor s-a pierdut, mă tem, fără urmă.

Am de gînd să închei acest paragraf, pe care îl scriu cu sufletul aburit, reproducînd două alineate din prezentarea pe care Florența Sădeanu, fiica profesorului din Cluj, o face tatălui ei, prefațînd volumul George Giuglea, *Fapte de limbă. Mărturii despre trecutul românesc*, apărut la Editura Științifică și Enciclopedică în 1985: „Activitatea de cercetare lingvistică a lui George Giuglea este pusă în slujba unei idei centrale ce constituie preocuparea de bază pe care s-a axat întreaga sa operă: descoperirea în limbă a mărturiilor despre trecutul românesc. Prin strădania sa de a afla originea unor cuvinte românești cu etimologie obscură, prin adunarea termenilor din graiul păstoresc, cît și prin prezentarea de texte vechi inedite, prin descoperirea și explicarea unor nume de locuri vechi românești sau prin compararea limbii române cu alte limbi romanice, el a urmărit stabilirea mai precisă a soartei istorice a limbei și prin aceasta a poporului român.

Era convins că limba este istoria expresivă a unui popor, că pentru lămurirea unor puncte neclarificate din istorie, faptele de limbă sunt importante și concrete, adevărate „arhive vii“, tot așa cum pentru explicarea unor fapte de limbă trebuie să se țină seama de realitatea istorică, etnografică și geografică“ (*lucr. cit.* p. 5). Fiica profesorului clujean exprimă, aici, în rînduri domoale și sobre, pilduitoarea jertfă de sine a profesorului clujean: ce altceva înseamnă, în loc să-ți închei viața cu un suspin, lîngă dulceața vetrei tale și a căminului tău, să te opintești, într-un splendid efort, „bîjbîind“ (acesta este cuvîntul!), pînă la obștescul sfîrșit, după noi și noi dovezi despre străvechimea și statornicia neamului tău aici, în Banat și în Transilvania? Fie-ți somnul lin și codrul aproape, Domnule Profesor: plinitu-ți-ai datoria ce aveai. Manibus date lilia plenis.

Ca un tîrziu și smerit omagiu, pe care rîvnesc din adîncul inimii să-l aduc cărturarului mucenic, fie-mi îngăduit să adaug o descriere (nu numai... lingvistică) a unuia dintre plaiurile, în cel mai autentic sens mioritice ale Banatului. Fac asta, între altele, cutreierat de gîndul că una dintre ultimele „anchete“ dialectale, săvîrșite de neostenitul profesor octogenar în Munții Banatului, împreună cu mai vechiul său colaborator clujean Ionel Stan și cu vlăstarele nădejdlor noastre, Vasile Frățilă și Vasile Țăra, urmărea elaborarea monografiei *Onomastica românească în Banat (Țarcu și Muntele Mic)*. Această monografie va fi cîndva, într-un viitor nu prea îndepărtat, desăvîrșită și tipărită de urmașii de suflet ai profesorului clujean, Vasile Frățilă și Vasile Țăra.

Frunte mîndră a Țării și Banatului, masivul Țarcu atinge, în piscul său cel mai înalt aproape 2200 de metri altitudine, înmănunchind, acolo sus, poteci mocănești ce urcă din răzlețite meleaguri: dinspre Caransebeș-Borlova, Armeniș-Feneș, Oțelu-Roșu-Poiana Mărului, ba chiar dinspre Retezat. O potecă lungă-lungă cît o zi de vară-n toiul ei din preajma Sînzienelor, leagă Gura Zlata din Retezat de Țarcu, prin răsîntia numită de oamenii vechimii Șaua Iepeii. Pe creasta Țarcului stă înfiptă o stație meteo, unde, izolați de restul lumii o jumătate de an, cît țin, acolo, iernile aprige, trăiesc și muncesc, în truda lor obscură, oameni viteji, veghind cerul sudic al Banatului și dînd vești, totdeauna prețioase, despre năbădăile vremii. Drumetului ajuns acolo i se deschide, dedesubt, priveliștea stranie a unui „ochi-de-mare“, iezerele evocate de Lucian Blaga în *Hronicul și cîntecul vîrstelor* (1963), dar, mai cu seamă, în atîtea din versurile sale:

În pîlnia muntelui iezorul netulburat
ca un ochi al lumii, ascuns, s-a deschis.
Oglindește un zbor prea înalt și ceasul
curat ce i-a fost odată promis.

Din aceeași operă alături acest fragment cu adevărat antologic: „Mai înainte câțiva pași și-n fața noastră sub creștetul boltit al Șurianului, într-o adîncătură, se întinde oglinda netedă a iezerului. Acesta era ochiul de mare! E ca și cum marea ar avea un ochi în vîrf de munte! Așa îmi tîlmăceam eu cuvîntul. În apa iezerului prundul se deslușea ca-n aer. Dar fundul se adîncea treptat, pentru ca la o anume depărtare să pară că nu mai este fund, și că iezorul are legături cu o mare“. După ce izbutești să-ți desprinzi, să-ți rupi privirea vrăjită de iezorul de sub vîrfurile Țarcu, atunci descoperi, în fața ochilor uimiți, o priveliște magnifică, din Retezat pînă în Godeanu, iar la miazăzi, pînă către Orșova și brîul apelor Dunării. Spre miazănoapte culmile se tîlăzuiesc întretîindu-se în lungi șiraguri descrescînde, ce se pierd în șesul timișean. În zilele cele mai senine din an — cele mai „lucede“, ar spune unul din eroii *Țiganiadei* lui I. Budai-Deleanu — vîrfurile Țarcu este vizibil, pentru un ochi deprins cu alcătuirile mirajului, tocmai din Timișoara, de pildă de pe terasa de la ultimul etaj al universității noastre.

Oronimul *Țarcu* este, bineînțeles, străvechi, preroman, aparținînd substratului (v. Grigore Brîncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 122-124). Fiind aproape în întregime acoperit cu vaste pășuni alpine, pleșuv chiar la înălțimi medii, unde în alte masive răzlesc pădurile, Țarcu al nost' s-a înfățișat oamenilor vechimii ca un adevărat „rai al turmelor și al stînilor“, cum îi plăcea profesorului Giuglea să-l „răsfețe“. Căci fiecare stîna are... țarcul ei, adică un loc închis, uneori acoperit, unde se adăpostesc oile. Sadoveanu, *Ostrovul lupilor*: „Mehmet Caimacam mi-a adresat o temenă. Am plecat cu zgomot și cu iuțea. Am cotit după *țarcul mînzărilor* și am dat numaidecît de un drumeag“. Pentru că terminologia păstorească, oricît de suculentă și de pitorească ar fi, este din ce în ce mai puțin cunoscută de obștea vorbitorilor, mai ales a celor de la orașe, precizez că *mînzare* este o „oaie de doi sau trei ani care a fătat și are lapte“. În limbajul ciobanilor din veac *mînzare*, avînd ca sinonime pe *mînzată* și pe *păcuină*, se opune lui *stearpă*, care nu mai are nevoie de „definiție“. Nu este lipsit de interes amănuntul că, din *mînzare* și *stearpă*, s-a desprins perechea derivatelor *mînzărar* și *stearpar*, denumind pe „paznicul mînzărilor“ și pe acela al

„sterpelor“. Citez tot din romanul oieresc al lui Sadoveanu *Ostrovul lupilor*, cu observația că, în citatul meu, mișună termenii evocînd viața oilor: „Dinaintea unei colibe ardea un foc de trestie cu pălălăi lungi: acolo era sălașul *baciului*. La țarcul larg, *mînzărarii* aduceau *mînzările*, ca să le vîre la *strungă*, pentru *mulsoare*“.

Disponibilitățile expresive ale străvechiului țarc sunt captate și valorificate într-o... „ciumelcitură“ (cum zic bănașenii), ivită, fără îndoială, în mediul păstoresc, unde țarc și miel sunt termeni ghicitoarești pentru „gură“ și „dinți“: „Am un țarc plin cu miei albi“.

Printr-un fenomen notabil de îngustare și de specializare a sensului, țarc a ajuns să însemne, în limbajul oierilor, și „loc îngrădit unde sunt izolați mieii care nu trebuie să mai sugă“. Negreșit, de la acest înțeles cată să purcedem dacă dorim să ne dumerim de ce derivatul verbal *înțărca* semnifică în româna comună și „a îndepărta pe pui de la țîta maicii lor“. De bună seama că, întîi și-ntîi, verbul *înțărca* s-a întrebuițat despre mieii vîrțiți în țarc tocmai pentru a fi despărțiți de mamele lor și a nu mai putea să sugă. Cum se întîmplă adesea în viața cuvintelor, folosirea derivatului s-a extins ulterior și asupra „puilor“ de oameni, așa îngăduie să se întrevadă crîmpeiul următor din *Psaltirea în versuri* a mitropolitului Dosoftei: „Doamne, nu mi-i inima măreață./ Nice căutătura mi-i sămață./ Nice am purces de-a mă suirea/ În minuni mai sus decît mi-i hirea./ Că de nu mi-am smeritu-mi tot gîndul./ Ce mi-am mărit sufletul și gîndul./ Cum pate coconul cînd să-nțarcă./ De-l osăbesc de sîn de la maică./ Așa-n suflet să mi se dea plată...“.

Nu ne poate lăsa nepăsători amănuntul că un verb de însemnătate a lui *înțărca* — mă refer la sensul de astăzi, foarte cuprinzător, al cuvîntului — a fost derivat dintr-un termen legat strîns de „realiile“ ciobănitului din veac cum este țarc; iar o asemenea constatare vorbește cu superioară forță persuasivă despre ponderea crescută pe care îndeletnicirea păstoritului a avut-o cîndva în viața neamului nostru. Fenomenul este specific limbii române. În franceză, de pildă, „înțărca“ se cheamă *sevrer*, care, potrivit legilor fonetice ale acestei limbi, pornește din latinescul *separare* „a despărți“, „a separa“.

Provenit dintr-unul din cele mai vechi cuvinte ale lexicului românesc, țarc aparține, fără nici un dubiu, fondului autohton, preroman, daco-getic al vocabularului limbii române, adică substratului. Verbul *înțărca* a avut răgazul să pătrundă în structura unor frazeologisme: expresiile *unde și-a înțarcat dracul copiii* și *a-nțarcat bălaia* sunt și semnificative, și suculente.

Am evocat momentele grele, dar frumoase ale „începutului“. Pildă de ardoare și dîrziene morală — oamenii acestui „început“, cu afit mai mult cu cît unii, cei mai buni, au devenit slujitori neînfricați ai învățămîntului superior românesc, la aceeași facultate pe care o absolviseră. Ajunși aici, cade-se să ne descoperim în fața amintirii lui Boris Cazacu, directorul învățămîntului superior pe-atunci, care, cu prudență și tact, a susținut ivirea, aici a unei facultăți de profil umanist, îndelung rîvnită de cei mai luminați fii ai Banatului. Nu preget să-l citez, la loc de cinste, pe inginerul Virgil Birou, autor al romanului *Lume fără cer*. Din aceleași binecuvîntate rațiuni Boris Cazacu, fie-i țărîna ușoară, a acceptat să prezideze comisiile examenului de stat în anii 1961 și 1962, cînd se puteau reține, din pricini valorice, absolvenți pentru posturi universitare. Așa se explică numirea lui Vasile Frățilă ca preparator și apoi ca asistent al facultății noastre.

Astăzi, acest fecior al Ardealului și al Blajului este, cu totală îndreptățire, profesor, autor a numeroase volume, a unei sumedenii de studii, articole, recenzii întregiate, publicate în țară și străinătate, prețuite „cu asupra de măsură“ în lumea specialiștilor și alcătuint o operă, în sensul grav al cuvîntului. Mă întreb, totuși, dar de la o vreme, întrebarea se convertește în monocromia severă a certitudinii: Vasile Frățilă se simte „acasă“, spre deosebire de puzderia altora, numai acolo, unde „Tîrnava prinsă-n galbine maluri/ Murmură-n valuri gîndirea sa“. Drumetului de mai tîrziu — curios ca orice tînar, dar cu timpul strict drămuț pe un cadran lăuntric rigid — „întoarcerile“ i se păreau un fel de „mîntuire“. Omul, școlit sau nu, are nevoie de „acasă“, iar „acasă“ înseamnă pentru Vasile Frățilă, și graiul transilvan din regiunea natală, străjuită de imaginea Blajului, pe de o parte, de a lui Ion Agîrbiceanu, pe de alta. Ca oricare dintre noi, Vasile Frățilă are nevoie de „idoli“. Numai că idoli aceștia, în cazul lui, se află foarte sus. Oricum, la capătul sau în așteptarea unei întoarceri, el și-a scris teza de doctorat, care *Graiul de pe Tîrnave* se cheamă. Acest grai de „acasă“ va rămîne, din fericire, un laitmotiv al scrisului frățilian. „De vină“ sunt rîndurile de oameni care nu îi dau voie să facă altfel.

Daci montibus inhaerent este nu numai o zicere memorabilă a lui Florus, ci o realitate apăsătoare, pe urmă, tot mai slobodă și mai slobozitoare. Feciorii aleși ai Ardealului știu asta și, mai cu seamă, știu că trebuie să țină seamă de ea. Vasile Frățilă — ține.